

Eesti ajalugu. VI, Vabadussõjast taasiseseisvumiseni, kirjutanud Ago Pajur, Tõnu Tannberg, Lauri Vahtre, Jüri Ant, Mart Laar, Kaido Jaanson, Mart Nutt, Raimo Raag, Sulev Vahtre, Andres Kasekamp; tegevtoimetajad Ago Pajur ja Tõnu Tannberg; peatoimetaja Sulev Vahtre (Tartu, 2005), 464 lk. ISBN 9985771427.

President Lennart Meri ütles Hansapanga majanduskonverentsil 5. mail 1999: “Räägin Teile ühe loo. Kui olin ülikooli lõpetamas, öeldi mulle, et Nõukogude Eestis ma ajaloolasena kunagi tööd ei saa. Assusin tööle teatri “Vanemuine” dramaturgina. Dramaturgi ülesannete hulka kuulus ka kavalehtede trükkimise korraldamine. Sel ajal trükiti need Kastani tänavas “Noor-Eesti” trükikojas. Sel ajal, millest lugu, ei olnud selle nimi enam “Noor-Eesti”, vaid “Pioneer”. Siiski töötas seal veel üks sümpaatne trükitooline sõjaeelsest ajast, kes kinkis mulle kord *Eesti ajaloo* kolm köidet. *Eesti ajaloo* andis välja kirjastus Eesti Kirjanike Kooperatiiv ja paljud selle kirjastuse raamatud trükiti “Noor-Eesti” trükikojas. Nii ka *Eesti ajalugu*. Kuid *Eesti ajalugu* ei jõutud lõpuni välja anda. 1940. aastal, kui kolmandast köitest oli ilmunud vaid paar vihikut, väljaandmine katkestati ja raamat keelati ära. Trükitooline, kes mulle *Eesti ajaloo* kinkis, oli seda ise ladunud, trükkinud ja köitnud. Kõik kolm köidet, mis ta mulle kinkis, olid ühepaksused. Imestasin, kuidas see võimalik on. Ta naeris, et tehku ma kolmas köide lahti. Pool sellest olid vaid valged lehed. Ta ütles, et sellel kohal, kus algasid valged lehed, tulid venelased sisse ja ajalugu lõppes. Ja lisas, et tema enam ei jõua, kuid kui mina jõuan, kirjutagu mina need lehed täis. Sel kevadel on see raamat mul korduvalt käes olnud. Rääkisin professor Sulev Vahtrega, kes õppis ülikoolis minust üks kursus eespool, et Eesti ajalugu tuleks lõpuks valmis kirjutada. Professor Vahtre võttis tuld. Koos oma õpilastega on ta alustanud puuduolevate köidete koostamist. Tahan väga loota, et aastal 2000, mis on eesti raamatu juubeli aasta, saame 1940. aastal läbi lõigatud ajalooramatu järjekordse köite valmis.”¹

Oma ülikoolistuudiumi alustasin ajal, mil “klassikute” tsiteerimine ei olnud mitte ainult hea toon, vaid suisa ametlik nõudmine, ilma milleta teaduslikkusele pretendeeriv kirjatöö seatud tingimustele ei vastanud. Nii tunnen end sageli ebamugavalt, kui jällegi mõne teaduse- või riigimehe öeldut jutumärkidesse tõstan. Lennart Meri tsiteerin siin aga sellepärast, et minna tagasi koguteose *Eesti ajalugu* lisaköidete koostamise alguse

¹ “Mida Eesti ootab? Vabariigi President Hansapanga majanduskonverentsil 5. mail 1999”, *Vabariigi Presidendi kõned 1992–2001*, <<http://vp1992-2001.vpk.ee/est/k6ned/K6ne.asp?ID=3915>> (16.03.2007).

juurde. Loomulikult ei võetud seda tööd ette vaid endise “Noor-Eesti” trükikoja trükitöölise unistuse realiseerimiseks. Üle-eelmise presidendi räägitud kena lugu, üks tema paljudest, kandis osaliselt *fundraising*’u puhtpraktilist eesmärki – seletamaks majandustegelastele, miks on hea toetada Presidendi Kultuurirahastut ja näitamaks, mida annetatud rahaga tehakse. Kuid lugu trükitöölise unistusest näitab ka seda, et tegelikult on koguteost oma maa ja rahva ajaloost tarvis mitte ainult õpetlastele, vaid ka päris tavalistele inimestele, nagu seesama trükitöölinegi oli.

Siin on aga veel üks küsimus, mille juurde ikka ja jälle jõuame, viimati alles tänavu kevadtalvel puhkenud diskussiooni näitel Euroopa ühisest ajaloost. See on küsimus riigi (ja rahva) ametlikust ajaloost. Ühest küljest on ajalugu teadusena selle sõna kõige paremas mõttes alati kunst, seda nii uurimistöö käigus esitatud küsimuste originaalsuses kui ka tulemuse nauditavuses. See tähendab, et kirjutatud ajalugu on alati ja eelkõige tema kirjutaja nägu – mida andekam on ajaloolane, seda nauditavam on tema looming ning ka vastupidi, sest mitte keegi ei saa kunagi teada nendest ajaloolastest, kes hästi kirjutada ei mõista. Teiselt poolt vajab iga rahvas ja eriti riik kirjutatud ajalugu oma identiteedi mõtestamiseks ja oma ettevõtmiste põhjendamiseks. Suurtel ja vanadel riikidel on lihtsam, sest keegi ei pea tõsiseltvõetavaks küsimust, mis maailmas muutuks näiteks ilma Prantsusmaata. Noorte ja väikeste riikide puhul, mis nagu Eestigi on oma iseseisvuse kaotanud ja siis jälle tagasi võitnud, on lugu tõsisem – iseolemist ja õigust iseolemisele tuleb seletada ka oma kodanikele, see tähendab iseenelegegi. Siin kerkibki küsimus ametlikust ajalookäsitlusest ja seda eriti ajalooõpetajate jaoks – paljudele oleks kindlasti lihtsam, kui keegi kehtestaks põhijoontes, mis on Eesti ajalugu ning mis on selles õige ja vale, et see siis ette antud tundide arvu piires õpilastele selgeks õpetada või pähe taguda, kuidas keegi ja kellelegi.

Õnneks siiski nii ei ole. Riigid, mis on üritanud oma ajaloo, aga ka näiteks loodusteaduse suruda partei ja valitsuse poolt ette seatud raamidesse, on lühema või pikema aja möödumisel ebaõnnestunud.² Osaliselt kindlasti ka sellepärast, et igasugused raamid hakkavad vananema oma valmissaamise hetkel ning kui raamidest väljumine on karistatav, jäävad paljud olulised ja enamik uusi mõtteid lihtsalt mõtlemata. Seda näeme ka tänapäeval, kui loeme nende riikide autorite ajalooramatuid, mille arhiivid on

² Kaasaegseid “trende” selles vallas Kesk- ja Ida-Euroopas (Poolas, Slovakkias, Horvaatias, Makedoonias, Dnestri-äärses ja Ukrainas) käsitleb üsna põhjalikult ajakirja Osteuropa 2003. aasta juulikuu number “Staatssymbolik und Geschichtskultur”. Näiteks Transnistria oli 21. sajandi alguses oma ametliku ajaloo-koguteosega juba maha saanud.

osaliselt või täielikult suletud, riiklikud kirjutatud ja kirjutamata suunised nende asemel. Seal, kus teistel on fakt, on nendel vaid oletus; oletustele rajanevad mõttekäigud on aga alati ebakindlamad kui faktidel põhinevad. Suurtel riikidel ja rahvastel on ka siin lihtsam – nende ülikoolide ja teadlaskogukonna võimekus on piisavalt suur selleks, et iga natukese aja tagant välja anda uus ja eelmisega konkureeriv või oponentiv või lihtsalt eelmisest parem koguteos. Pealegi on suurte riikide ajalugu alati palju suurem osa n-ö üldajaloost, nende keele oskajaid on ka välismaal miljoneid ning sellepärast kujuneb suurte riikide ajaloo kirjutatav mõtete ja ideede ülevõttes vabas konkurents. Väikeste riikide ja rahvaste ajaloolastel, kes on ette võtnud koguteose kokkupaneku, lasub palju suurem vastutus – eesti keeles tehakse enamik raamatuid vaid üks kord parimal juhul poolest sajandis ja sellisteks nemad siis jäävad, koos oma hüvede, puuduste ja mõjudega järeltulevatele põlvetele. Eesti on nii väike, et enamik meie ajaloolasi on tänapäeval õppinud samas teaduskonnas või osakonnas samade professorite ja dotsentide käe all ning seetõttu enamasti omavahel isiklikult tuttavad. See lisab me ajalookirjutusele oma nüansi – igapäev on oma “periood ja valdkond”, kuhu kolleeg naljalt ei trügi ja see võiks ideaaljuhul ajalookäsitluse tervikuna liiga konsensuslikuks muuta. Sellelegi raamatu kirjutamisel on käe külge pannud mehed, kes on aastaid parlamendis või muus kõrges riigiametis teeninud, kuid kelle jätkuv panus oma “perioodi ja valdkonna” uurimisse on siiani ületamata.

Õnneks sekkuvad ja on alati sekkunud isiklikud vastuolud ning loodetavasti võtab keegi peatselt ette ka *Eesti rahva ajaloo* lisakõidete kirjutamise, iseasi muidugi, missuguses vormis ja pealkirja all.

Kellele on *Eesti ajalugu VI* mõeldud? Ehkki vastusele jõudsin juba pikaks veninud sissejuhatuses, lisaksin siia veel mõne mõtte. Et tegemist on ainsa nõnda põhjaliku üldkäsitlusega, on see mõeldud iseenesestmõistetavalt “laiale lugejate ringile”. Ma arvan vähemalt niimoodi, sest toimetajad on lühikest sissejuhatust paljaks pidanud ning haaravad kohe esimesel leheküljel härjal sarvist. Raamatu kaanest kaaneni läbilugemine ei olnud lihtne, sest tekst on väheliigendatud ja sisaldab ka napilt lihtsaid pidepunkte: fakte, aastaarve, tabeleid, skeeme, kastidesse välja toodud lühemaid lugusid jne. Kui otse ütelda, oli kohati üsna igav lugemine. Elukutselise ajaloolase seisukohalt peabki ta niisugune olema. Ajaloolase enda riiulil on kümnete kaupa üksikkäsitlusi ja monograafiaid ning peas oskusteave, kust vajalikku fakti või väidet leida. Asja, mis on kokku pandud raamatute põhjal, millega sa oled enamasti tuttav, peabki olema igav lugeda. Eriti kui sõnakasutuski on pigem väljapeetud kui hoogne. Mui-

dugi on autoreid kammitsenud asjaolu, et tegemist on 1930. aastatel alustatud sarja viimase köitega, mis vähemalt stiili poolest peaks tervikusse sobima. Ainsa Eesti ajaloo seda perioodi käsitleva raamatuna igamehe riivilil täidab aga *Eesti ajalugu VI* oma ülesande täiesti.

Samas ei ole lugejaskond, kellele raamat on suunatud, ka mitte liiga lai ja see on positiivne. Silmas on peetud eeskätt ülikooliharidusega lugejat. Paljud üliõpilased ning koolipoisid ja -tüdrukud kasutavad *Eesti ajaloo VI* köidet kindlasti eksamiteks või olümpiaadideks valmistumisel. Toimetajad ja autorid ei ole seda nende jaoks just ülemäära lihtsaks teinud. Teksti vähene liigendatus teeb *Eesti ajaloo VI* järgi õppimise üsna keeruliseks sellele suurele osale eestikeelsest inimkonnast, kellele loodus pole andnud võimet pikkade tekstilõikude meeldejätmiseks nende edasise mõtestatud kasutamise eesmärgil.

Tulles raamatu ülesehituse juurde: see katab Eesti ajaloo aastast 1918 kuni aastani 1991 ja lisab paarikümnel lehel ka sündmuste kronoloogia aastatest 1991–2004. Seega on tegemist Eesti 20. sajandi ajaloo, kui sooviksime pidada Esimest maailmasõda 20. sajandi avalöögiks ja 2001. aasta septembrist selle lõppakordiks. Eesti jaoks on selle sajandi olulisimad komponendid Eesti iseseisvumine, Vabadussõda ja riikluse ülesehitamine aastail 1918–40, okupatsioon, anneksioon ja iseseisvuse kaotus 1939–44, Eesti Nõukogude Liidu võimu all aastatel 1940–41/1944–91/94 ja taasiseseisvumine aastatel 1987–94.

Autorite ja toimetajate valik ei ole olnud kerge, sest koguteose koostajad sõltuvad paratamatult ühe või teise perioodi või ajaloosündmuse kohta olemasolevatest üksikuurimustest ning nende kvaliteedist. Meie ajaloo-teaduse kurbloodisuseks on, et nõukogude ajal oli tolleaegse termini järgi uusima aja käsitlemine võimalik vaid jäigas ideoloogilises raamis, mida kirjeldab päris hästi Eesti Riigiarhiivile antud nimevärd – Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklik Keskarhiiv. Nõnda pöördus enamik Eesti ajaloolasi varasema ajaloo detailide eritlemisele, jättes moodsamad ajad kompromissialtimate ja siiski kvalifitseeritud ajaloolaste või kogunisti komsomoli- ja parteipürgurite läbi kirjutada. Olukorras, kus igal parteikongressil korraldati etteantud absoluutset üldistust, mõnevõrra detaile täpsustades, ikka kommunismi vääramatust võidust lähemas või kaugemas tulevikus, ei ole nende kirjameeste elutööga uuemal ajal just palju peale hakata, välja arvatud mõned erandid, millele koostajad ka historiograafiapeatükkides osutavad. Musta valgeks ümberkirjutamine nõukogudeaegsete teoste põhjal võis aidata 1990. aastate alguse vaesel ajal saada üle tõsiseltvõetava ajalookäsitluse puudumi-

sest, kuid pikas perspektiivis pole see jätkusuutlik – paratamatult võtab niisugune töömeetod üle sovetlike kirjameeste faktivaliku ja selle taga oleva kontseptsiooni. Nii on me uuema aja kaasaegses ajalookäsitluses lihtsalt mitmekümneaastane auk, mis tuleb tagantjärele täita.

Külma sõja parimail aastail paguluses ilmunu seda auku päriselt ei täida – “ideoloogilise võitluse” argumente on nendeski raamatutes. Sõjaeelse ja -aegse, rääkimata -järgsest, Eesti Vabariigi ajalugu Eestis tuleb uuesti kirjutada. Käsiteldava raamatu kokkuseadmise ajal oli selles valdas kaks-kolm aastat vähem jõutud kui täna ja need kaks-kolm aastat on olnud head aastad, kus on ilmunud mitu kauaküpsenud käsitlust. Siiski leiab uurija ka täna Riigiarhiivis näiteks Vabariigi Valitsuse istungite protokolle, mida ei ole üldse vaadatud või mida on viimati vaadatud aastakümnete eest, kui uskuda kasutajalehti. Palju tööd on veel teha. Loodame siiski, et sovetlikele autoritele viitamise tarvidusest, kui tegu pole just nõukoguliku ajalookirjutuse ajalooga, saame lähiaastail lõplikult üle.

Raamatu alapeatükkide jaotuses ja mahus peegelduvadki 20. sajandi Eesti ajaloo uurimise raskuspunktid pärast Eesti taasiseseisvumist. Demokraatliku Eesti 14-le aastale viieteistkümnelt leheküljel järgnevad autoritaarse Eesti 5–6 aastat samuti viieteistkümnelt leheküljel, 1941. aasta suvesõja 3–4 kuule viieteistkümnelt leheküljel terve Saksa okupatsioon kuueistkümnelt, lisaks teist samapalju võitlusi Eesti pärast 1944. aasta veebruarist novembrini. Loomulikult juhtubki murrangulistel aegadel rohkem ajalukku jäävat ja tulevikku mõjutavat kui rahuaja argipäevas, kuid me ei saa sellega veel öelda, et 1920. aastate Eesti oleks tänaseks korralikult läbi uuritud, rääkimatagi 1960. aastate okupeeritud ja annekteeritud Eestist. Ühelt poolt lihtsustab ajaline distants uurimist, asjaosalised on surnud ja nende tegemiste hindamist ei mõjuta eelmise õhtu vestlus ühega neist, teisalt jällegi sureb iga päev osa sellest teadmisesest, mida dokumendid ja teised allikad kunagi ei kajasta.

Küsimus, mis ajalugu see siis lõpuks on, on siinkohal tegelikult mõtetu. Iseseisvas Eesti Vabariigis, kus on tagatud kõik üldtunnustatud inimõigused, saab ilmuda ainult vabade meeste ajalugu (sest ühtki naiste autorite seas pole) vabal maal. Muidugi on autorite seltskonnast tulenevalt *Eesti ajalugu VI* võib-olla rahvuslikum, eestimeelsem ning Eesti Vabariigi ja kodanikkonna õiguslikus järjepidevuses veendunud, kui meeldinuks mõnele omaaegsele kolmanda vabariigi teoreetikule. Teisalt, kui viiksime autorite seltskonna 20 aastat tagasi – see on võimalik, sest kõik on vähemalt neljakümnesed, see tähendab, olid ka 1985. aastal juba meheas – olid sel ajal kolm neist parteis, kolm äsja lõpetanud jagelemise parteiomiteede

ja KGB-dega, selleaegses ja tänases tähenduses taga kiusatuina, ning kaks olid väliseestlased. Nii et vähemalt sellest küljest mingit kallutatust küll ette heita ei saa.

Olulisemates detailides, millega võiks mõõta ajalookäsitluse paiknemist varasemate või samaaegsete ajalookäsitluste kõrval, näeme, et Konstantin Pätsi valitsemisaega aastatel 1934–40 käsitletakse autoritaarse valitsemiskorrana, mitte diktatuurina selle kõigis varjundeis, sõjalisest fašistlikuni. Aastad 1939–44 on õnnestunult defineeritud omariikluse hävingu ajastuks – ehkki Eesti langes Nõukogude Liidu mõjusfääri 1939. aastal ja siia paigutati Punaarmee väekoondised, säilisid riiklik iseseisvus ja rahvusvaheline tunnustatus. Samas, alustades riikluse hävingut või koguni okupatsiooniga 1940. aastaga, oleks Punaarmee sissemars 17. juunil 1940 pisut kui *deus ex machina*, mida ta ju vähemalt meie tagantjäreletarkuses ei ole. Omariikluse lõpuks Eesti territooriumil oli Otto Tiefi valitsuse liikmete vangistamine NKVD poolt 1944. aasta sügisel.

1941. aasta suvesõja käsitlus on mahult ja detailitäpsuselt kõvasti metsavendluse kasuks kallutatud, ehkki, kui võrdleme kasvõi inimohvride lahingutegevuses, oli Eesti pinnal sel ajal peetud *Wehrmacht*'i ja Punaarmee sõda kahtlemata pea suurusjärgu võrra tõsisem võitlus. Autorid on eelistanud Eesti kodanike ajalugu Eesti territooriumil toimunu ajalool, mis ongi õige. Mõnevõrra vähem kehtib see 1944. aasta sündmuste kohta, kus Eesti pataljonide tegemiste kõrval leiab kajastamist ka armeede ning armee- ja laskurkorpuste sõjakunst.

Saksa okupatsiooni käsitlus on 21. sajandi alguses “salongikõlbulik”, seletades eestlaste suhtumisi Saksa okupatsiooni ajal ja meeste Saksa sõjaväkke astumise põhjusi, ehkki tugineb põhiosas Seppo Myllyniemi 30 aasta tagusele doktoritööle, Hjalmar Mäe, Oskar Angeluse ja Oskar Öpiku mälestustele ning sarja *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas* vastavatele osadele. Inimsusevastastesse kuritegudesse ja holokausti puutuvat on mõnevõrra kohendatud ka hiljem ilmunud kirjandusele toetudes. Ülevaate põhihelikult on kokkuvõtlikult: eestlased tervitasid sakslasi kui vabatajaid Nõukogude okupatsiooni ajal toime pandud tapmist ja küüditamiste pärast; Saksa okupatsioon Eestis oli leebem kui mujal ühelt poolt eestlaste parema asetuse tõttu NSDAP rassihierarhias, teiselt poolt aga ka Eesti tähtsuse tõttu Saksa sõjamajandusele ja aktiivse vastupanuliikumise puudumise tõttu; Eesti Omavalitsus Hjalmar Mäe juhtimisel tegutses kohaliku administratsioonina Saksa tsiviilvalitsuse alluvuses; Eestis toime pandud repressioonid juutide ja mustlaste vastu ei leidnud toetust kohalikult elanikkonnalt.

Ülevaatlik peatükk väliseestlusest, välisvõitlusest, väliseesti organisatsioonidest ning väliseesti ajalehtedest ja raamatutest on hea ja kokkuvõtlik, mis "laiale lugejate ringile" niisuguses kontsentreerituses varem kättesaadav ei olnud. Ehkki väliseestlusest on väga palju kirjutatud, on *Eesti ajalugu VI* vist esimene raamat, mis pakub sellest süstematiseeritud kokkuvõtte osana Eesti ja Eesti kodanike ajaloost.

Lõpuks, kas anneksioon või okupatsioon? Autorid kasutavad mõlemat terminit üsna võrdses tähenduses ning üldkäsitluse jaoks olulist erinevust nendel ehk ei olegi. Mõne arvaja jaoks on anneksioon raamatu alaosas pealkirjana kindlasti liiga leebe, samas kirjeldab see termin olukorda Eestis pärast Teist maailmasõda veidi täpsemalt kui okupatsioon, mis ei sisalda endas mitte ainult võõrväe kohalolu, vaid ka sõjaväe okupatsioonivõimu, mida Eestis pärast sõja lõppu ei olnud. Iseküsimus on, kas Nõukogude Liidu poolt hõivatud territooriumidel kehtestatud valitsemiskorda on üldse võimalik mahutada tsiviliseeritud riikide vahel sõlmitud rahvusvaheliste konventsioonidega defineeritud mõistete sisse. Eesti, Läti ja Leedu poole sajandi pikkune eristaatus – nende riikide täielikult Nõukogude Liidu võimu alla heidetuina ja selle võimuga integreerituna ühelt poolt ning teisalt selle olukorra mittetunnustamine Lääne juhtivate suurriikide poolt – on toonud rohkem peamurdmist ka rahvusvahelise õiguse asjatundjatele, nii teoreetikutele kui praktikutele.³

Rääkides vigadest ja puudustest, siis on selge, et päris veatut raamatut ei ole võimalik teha. Nagu eelpool nimetatud, võinuks olla rohkem tabeleid ja skeeme, praegu peab lugeja süsteemi leidma jutustavast tekstist. Tabelitesegi on äpardusi sattunud. Tabel Riigikogude parlamendivalimiste tulemuste kohta aastatest 1920, 1923, 1926 ja 1929 (lk 70) toob kahel esimesel korral parlamendis esindatud rühmana välja ka kommunistid. Tõsi, osa neist olidki kommunistid ja ülejäänud kommunistide mõju all, kuid pealiskaudsemale lugejale võiks jääda mulje, justkui polekski sisekaitseülema Ernst Pödder kommunistide tegevust Eestis keelanud juba 1918. aasta novembris.

Leheküljel 190 kirjutatakse, et seoses Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahelise sõja algusega karmistusid 22. juunil 1941 karistused, sest sõjaseisukorra määruse alusel läks kohtupidamine sõjatribunalide kätte. See väide on mõneti eksitav. Balti Erisõjaväeringkonna sõjatribunal, samuti NKVD vägede Balti ringkonna sõjatribunal langetasid esimesed surmaot-

³ Vt Lauri Mälksoo, *Nõukogude anneksioon ja riigi järjepidevus: Eesti, Läti ja Leedu staatus rahvusvahelises õiguses 1940. a.-1991. a. ja pärast 1991. a. Uurimus pingest normatiivsuse ja võimu vahel rahvusvahelises õiguses* (Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005).

sused Eesti kodanikele juba 1940. aasta sügistelvel, 8. armee sõjatribunal teadaolevalt 1941. aasta alguses, ja üldse kuulus “kohtupidamine” poliitilistes küsimustes tsiviilkohtute pädevusse vaid erandjuhtudel. Seda enam, et tsiviilkohtud olid kuni 1941. aasta kevadeni mehitatud veel eestiaegsete kohtunikega. Poliitilistel põhjustel vangistatutele oli teiseks võimaluseks sattumine NKVD erinõupidamise meneteldavaks, nii tehti 1940. ja 1941. aastal tavaliselt nendega, kellele isegi nõukoguliku õigussüsteemi oludes ei õnnestunud korralikku “asja” inkrimineerida ning kes enamasti kaheksaks või kümneks aastaks Siberisse saadeti. Erinõupidamiste surmaotsused tulid veidi hiljem.

Lehekülgedel 250–252, kus on juttu nõukogulikust võimustruktuurist, ei nimetata vist kordagi konstitutsiooni. Mitte et konstitutsiooni roll nõukogude elu korraldamisel väga oluline olnuks, see torkas lihtsalt silma lauses: “Järgmised ENSV Ülemnõukogu valimised toimusid 1951. aastal, edaspidi kuni aastani 1980 iga nelja aasta järel, 1980. aastatel aga iga viie aasta järel”. Miks, küsib tähelepanelik lugeja – sest 1977. aastal võeti vastu Nõukogude Liidu ja 1978. aastal Eesti NSV uus konstitutsioon. Sama peatüki juurde veel paar osundust: leheküljel 252 on trükiveakurat Eesti NSV-s aastatel 1958–59 kehtestanud nominaalse kaksikvõimu: August Jakobson lõpetab Ülemnõukogu Presiidiumi esimehena 1959 ja Johan Eichfeld alustab samas ametis juba 1958. Õige olnuks lasta ka rahvakirjanikul 1958. aastal ametist lahkuda. Leheküljel 254 kirjutatakse, et Eesti NSV nomenklatuur pandi täpsemalt paika 1946. aasta septembris. Kindlasti on see nii, aga see ei tähenda, et varem nomenklatuuri ei olnudki, sest ka 27. juunil 1945 võttis EK(b)P KK büroo ÜK(b)P KK korraldusel vastu otsuse “Nomenklatuursete kaadrite ametist mahavõtmise ja ümberpaigutamise keelamisest”, mis samuti kehtestas nomenklatuursete ametikohtade nimekirja.

Leheküljel 191 kirjutatakse, et hävituspataljonlaste üldarv võinuks “tõusta maksimaalselt 6000-ni, kuid tegelikkuses jäi see oluliselt väiksemaks, sest need pataljonid ei eksisteerinud korraga [...]”. Tänapäeval, arhiividokumentide ja mälestuste põhjal koostatud andmekogust järelduvana, tuleks arvu 6000 pidada üsnagi tõelähedaseks, lisaks veel Lätist Eestisse taganenud läti hävituspataljonide liikmed. Järgmisel leheküljel on Balti piirivalveringkonna ülema kindralmajor Rakutini esnimeks Nikolai. Tegelikult oli ta Konstantin Ivanovitš, kes sai kindralmajoriks kindraliaustmete sisseaseadmisel Nõukogude Liidus 4. juunil 1940.⁴

Saksa okupatsiooni peatükis on välditud ametinimetust SS-i ja politseijuht ning nimetatud neid selle asemel kohalikeks politseijuhtideks,

⁴ *Rabotše-Krestjanskaja Krasnaja Armija*, <<http://rkka.ru/ihandbook.htm>> (16.03.2007).

näiteks: “Need [s.o politseipataljonid ehk *Schutzmannschaft*’id] kuulusid kohalike Saksa politseijuhtide alluvusse ning tegutsesid peamiselt Riigikomissariaadi piirides, olles mõeldud vahiteenistuseks ja partisanide-vas-taseks võitluseks.” See lause on akadeemilise käsitluse jaoks pisut eba-täpne. Esimesed, 1941. aasta sügisel asutatud politseipataljonid, hilisemate numbritega 37–42, tegutsesid just väljaspool Riigikomissariaadi piire, väe-grupi “Nord” tagalapiirkonnas Pihkva- ja Novgorodimaal. Ka hiljem asu-tatud politseipataljonid saadeti Eestist, s.o ka Riigikomissariaadist välja, siia jäid vaid vahipataljonid, mida küll samuti politseipataljonideks nime-tati. Ja ehkki SS-i seostamine Eesti politseipataljonidega võiks nii mõnelgi pool mõjuda punase rätikuna, ei peaks see olema argumendiks akadee-milise käsitluse jaoks. Hitleri Saksamaal olid partei ja riigi sisejulgeoleku-struktuurid lihtsalt ühendatud, mis peegeldus ka kohalike ja üleriiklike ülemate topeltametinimetustes.

Ka auastmetega on segadust. Leheküljel 218 ülendatakse 1944. aasta suvel kindralkolonel Model feldmarssaliks ja nimetatakse väegrupi “Nord” ülemjuhatajaks määratud Georg Lindemann kindralmajoriks ning seda suisa ühes lauses. Mõlemad on valed – feldmarssal on Briti väes, Saksa auaste oli kindralfeldmarssal, ning Georg Lindemann ülendati ratsaväe-kindralist kindralkoloneliks juba 1942. aasta juulis.⁵ Leheküljel 257 seos-tatakse Boris Kummi ja Aleksander Resevi auastmes ülendamine ekskli-kult 1949. aasta küüditamise läbiviimisel osutatud tublidusega. Tegelikult said mõlemad kindralmajoriks juba 1945. aasta juulis, riikliku julgeoleku auastmete Punaarmee auastmeiks ümbernimetamisel.⁶

Üldiselt käivad autorid arvudega ümber pieteeditundeliselt ja see on tunnustamist väär. Hakkasimegi juba väsimata ohvriajalugudest stiilis “kelle ohvrite arv on suurem ja kelle arv õigem”, ilma tõsiseltvõetavate põhjendus-teta. Päris äpardusteta pole siiski toime tulnud ka *Eesti ajalugu VI*. Lehekül-jel 325 kirjutatakse: “Kuigi RVL-i suuruse kohta puuduvad täpsed andmed, on näha, et ta suutis laieneda üle kogu Eesti.” Ja paar lauset hiljem: “Julge-olekuorganite andmete kohaselt kuulus [RVL-i] 500 liiget, tegelikult ulatus liikmete arv tuhandetesse.” Niisiis, täpsed andmed on ainult julgeolekuor-ganitel, aga need olid valed, võiks siinkohal resümeerida.

Näpuvigu ja sisulisi vigu on teisigi, aga nende hulk ja iseloom ei ületa talutavuse piiri. Selle osa lõpetuseks veel kaks tähelepanujuhtimist: ala-

⁵ *Axis biographical research*, <<http://www.geocities.com/~orion47/>> (16.03.2007).

⁶ *Rabotše-Krestjanskaja Krasnaja Armija*, <<http://rkka.ru/ihandbook.htm>> (16.03.2007); vt ka: N. V. Petrov, K. V. Skorin, *Kto rukovodil NKVD 1934–1941. Spravočnik* (Moskva 1999), 258.

pealkiri leheküljel 273 “Nõukogude võimu taaskehtestamine Eestis” läheb pigem kokku nõukogude-ajaloolise järjepidevusega Nõukogude võimu kolmekordsest taaskehtestamisest Eestis kui raamatu sama osa pealkirjaga “Annekteeritud Eesti”. Leheküljel 379 kirjutatakse, et 1988. aasta juuni alguses toimus Tartus I noortefoorum. Ei olnud Tartus, Tallinnas “Kosmose” kinos peeti.

Toimetatud on raamat hästi, hea on lugeda (mis ei kompenseeri kohast igavust), ilus eesti keel; ja mõnevõrra teades, kui erinevas stiilis kirjutavad raamatu autorid, on näha, et tekstide ühtlustamisega on tehtud tõsist tööd. Ei saa paari asja pärast siiski norimata jätta. Esiteks, tänapäeva Eesti ajaloolased armastavad kangesti kursiivi, sellesse pannakse nii tsiitaadid, võõrsõnad kui ka need lõigud, kus kirjamees on võtnud *veidi huumorit teha*. Kohati, eriti sõjajärgset aega puudutavates osades, on seda häirivalt palju, samas ei ole ühtlustamisel suudetud olla järjekindel, üksikutes kohtades on kursiivi asjad ka jutumärkidesse jäänud. Ka on autorid mõnikord pisut ettevaatamatult tarvitanud nõukogulikke väljendeid, need küll hoolsasti kursiivi pannes. Osa neist väljenditest on tänapäevaks unustanud juba isegi nõukogude ajal elanud inimesed – lugeja peatub hetkeks ja mõtleb, enne kui aru saab, et autor ei ole midagi sassi ajanud.

Ning pildiallkirjad võinuksid olla põhjalikumad. Näiteks suurepärane pilt leheküljel 273 – “Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi saadikud Võrus 1944. aasta septembris” – missugused väljendusrikkad näod! Pildil olevate isikute nimesid ei leia ka illustratsioonide loetelust, seal on lihtsalt korratud pildiallkirja ja lisatud pildi allikas. Samas annaks pildilolijate loetelu lugeja ajalootunnetusele kõvasti juurde: ta teaks, mis nägu olid Hans Kruus ja Johannes Vares, need proudad – kas Olga Lauristin ja Nadežda Tihhanova-Veimer? – ja teisedki ning jätaks meelde ilmed, millega nad ülemnõukogu saadikuina 1944. aasta hilissuvises Võrus üksteise kõrval seisid. Selle pildi allkiri üksi oleks asendanud lehekülje teksti. Samasuguseid hästi valitud, aga halvasti esitatud pilte on raamatus teisigi.

Raamatus on üheksa värvilist kaarti. Värviliste kaartide olemasolu on tubli saavutus, aga tundub, et kaartide pealt on kokku hoitud ja raamatusse ostetud AS Regiol juba olemas olnud kaartide avaldamise õigus. Kuidas muidu seletada seda, et enamik kaarte kajastavad haldusjaotust või riikide piire, kaks sõjakaarti – Vabadussõjast ja 1944. aastast – on aga pehmelt öeldes mannetud.

Kokkuvõtteks, *Eesti ajaloo* VI köite näol on meil nüüd olemas koguteos Eesti 20. sajandi ajaloost, heas köites, korralikus kujunduses ja peegeldades täiesti adekvaatselt Eesti uuema ajaloo uurimise seisuga 21. sajandi

alguses. Arvestades asjaolu, et autorid on oma peatükid kirjutanud muude tegemiste kõrvalt ning täiendava uurimistöö tegemist ei olegi eeldatud, on tulemus täiesti korralik. Tõsiseks puuduseks loen vaid seda, et iva leidmine raamatust ei ole väga lihtne, autorid on olnud suure üldistusjõuga kokkuvõtete osas kohati üsna kitsid. Sellegipoolest saavad *Eesti ajalugu VI*-le kui kaasaegseimale akadeemilisele ülevaatele meie 20. sajandi ajaloost tugineda nii asjatundjad kui ka asjaarmastajad. Tegelikult tuleks kiiresti teha ka lihtsustatud versioon inglise keeles, kasvõi niisugune, mis võtab kokku nii IV ja VI kui ka peatselt ilmuva V köite. Et meist Euroopa ühise ajaloo koostamisel – ja kui sakslased midagi ette võtavad, siis küllap juba koostatakse – lihtsalt läbi ei vaadataks. Vene- ja saksakeelne väljaanne oleks vist küll juba liigne luksus.

TOOMAS HIIO

John Lukacs, *Juuni 1941: Hitler ja Stalin*, tõlk. Kullo Vende (Tallinn: Varrak, 2007), 147 lk. ISBN 9789985313589.

Konstantin Plešakov, *Stalini sõgedus: kümme esimest traagilist päeva Teise maailmasõja idarindel*, tõlk. Marek Laane (Tallinn: Tänapäev, 2007), 333 lk. ISBN 9789985624272.

“... aga meie oleme kõik perse keeranud”. Sellised ebatsensuursed sõnad kuuluvad väidetavalt Stalinile, kes olevat need lausunud Saksa-Vene sõja seitsmendal päeval, teadvustades enesele esmakordselt olukorda, millesse Nõukogude impeerium oli jõudnud.

20. sajandi suurima kataklüsmi – Teise maailmasõja – ammendavat bibliograafiat on tänapäeval juba pea võimatu koostada. Briti sõjaajaloolase John Keegani hinnangul üllitati sel teemal ainuüksi vene keeles ja juba 1980. aastaks 15 000 teost. Aga muidugi pole taolise kirjanduse väljaandmine katkenud ka hiljem ning loomulikult on tuhandeid maailmasõjast kõnelevaid raamatuid ilmunud teisteski sõjas osalenud riikides.

Hoopis nukram olukord valitseb Teisest maailmasõjast kõnelevate eestikeelsete trükiste osas. Probleem pole mitte niivõrd nende kehvas sisus (ehkki enamik okupatsiooniaastail avaldatust ei kannata kriitikat), vaid